

MANIFESTĂRI ALE MENTALITAȚII COLECTIVE ȚĂRĂNEȘTI LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ÎN TRANSILVANIA

Meda Diana Hotea

Secolul al XVIII-lea la români, dincolo de faptul că a stat sub semnul Luminilor, a fost prin excelență unul confesional. Transilvania multiconfesională, cu lumea ei de sate și preoți, este o realitate rezultată în urma ofensivei catolicismului mai întâi; apoi, Reforma a dat aici naștere încă la trei religii, fapt care "nu i-a lăsat necercetați nici pe români"¹. Față în față cu Reforma, biserica catolică încearcă să găsească soluții noi pentru a ieși din criza de autoritate. Contrareforma a venit în Transilvania cu încă o nouă religie, cea greco-catolică, care s-a vrut și ea la rândul ei receptă. Aceste interferențe confesionale au dus la spargerea unanimității religioase.

Semnarea actului Unirii (16 februarie 1699) și desființarea Mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei, crearea în locul ei a Episcopiei unite și prezența episcopului unit supus arhiepiscopului romano-catolic maghiar de Esztergom² duc la criza autorității ecleziastice ortodoxe sesizabilă la nivelul mentalului țărănesc. Afându-se dintr-o dată fără ierarh, românii ortodocși cer sprijin mitropolitului din Carloviț, fiind confrunțați cu sentimentul insecurității care caracterizează viața societății medievale și în primul rând a țărănimii³. Sentimentul de insecuritate a venit din partea alterării solidarității ortodoxe tradiționale, alterare percepută la nivelul mentalului colectiv țărănesc și care de-a lungul a mai bine de trei decenii va duce la modificarea profundă a acestuia. Este semnificativ faptul că dinamitarea universului ortodox "atrage după sine atitudini neconcesive nici în planul etnicului. Puritatea confesiuni transcende etnicul. Apelul la autoritatea ecleziastică sârbească este un argument în acest sens. Tocmai de aceea mentalitatea tradițională se pare că se definește în primul rând pe coordonatele confesionalului. Confesionalul devine o condiție sine-qua-non și deci exclusivă a comunității. Țărănimea este marcată de arhaismul și tradiționalismul tipic vieții de sat⁴. Putem sesiza tradiționalismul în plan mental vis-à-vis de autoritatea religioasă, în acest sens sunt refractari la orice inovație, rămân consecvenți vechilor forme de organizare a bisericii ortodoxe pe care vor să le reinstaleze cu orice preț, deși religia țaranului medieval "nu putea pătrunde adâncurile teologice"⁵. Această schimbare de ierarhie religioasă le dă pe lângă sentimentul de insecuritate și pe cel al noutății. Preoții și țărani ortodocși din districul Făgărașului, Scaunul Sibiului și comitatul Hunedoarei pe parcursul mai multor ani (1752-1759), au adresat Curții din Viena și Guvernului din Sibiu memorii⁶ în care se repetă cu

1. David Prodan, *Supplex Libellus Valechorum*, București, 1984, p. 10.

2. Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Sibiu, 1978, p. 233.

3. Florin Constantiniu, *Aspecte ale mentalului colectiv sătesc în societatea medievală românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II, 1974, p. 8.

4. Idem, *Sensibilități și mentalități în societatea românească a secolului XVII*, în *Revista de Istorie*, Nr.1, An 1980, p. 149

5. *Ibidem*, p. 152.

6. Vezi Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1936, p. 88 (anexe).

consecvență cererea să li se dea "arhieru de la Carloviți pe legea grecească" ⁷. Conștiinți de diferențele existente între ei și sârbi, de exemplu se considerau ca aparținând lumii ortodoxe exprimând sentimente de înrudire mai puternice cu ortodocșii sârbi decât cu românii care au acceptat religia greco-catolică ⁸. Își mărturisesc în diferite memorii apartenența la "dreapta noastră credință grecească și nu ne vom depărta de preoții cel după rânduila ei, (...), și von fi gata să murim cu toții și astfel să ne pecetluim cu moartea atât credința către Crăiasă (Doamna milostivă) precum și cea către Dumnezeuul nostru și statornicia în cunoscuta, vechea și dreapta noastră credință" ⁹. Amenințarea cu moartea în cazul în care ar fi fost siliți să-și părăsească "dreapta credință" ne relevă faptul că atașamentul față de formele tradiționale ale vieții religioase este accentuat de fanatismul religios. Observăm că problemele confesionale activează conștiințele și crează ascendențe în mentalul colectiv, preocupă această lume țărănească atâta timp aparent imobilă.

Se asociază autorității și tradiționalismului religiozității autoritatea seculară - "Doamna milostivă" -, care este însă supra situată unei solidarități confesionale. Dialogul autoritate seculară - mentalitate confesională pe linia tradiției rămâne o strategie disimulată în pledoariile pentru confesiune. "Doamna milostivă", puterea seculară este o instanță de apel în planul temporarului a unei mentalități metafizice. Se insinuează încă de acum în mentalitatea țărănească ceea ce mai târziu se va numi "mitul bunului împărat". Astfel, la 9 septembrie 1755, Steflea Vătavul susține că are scrisori regești care-l îndreptățesc să aducă episcop neunit ¹⁰. Edificativ este cazul preotului Ion consemnat de Augustin Bunea. În 1756, acesta redactează în limba română un decret întărit cu sigiliul care a circulat din sat în sat aducând la cunoștință că tot ceea ce face este cu învoirea împărătesei care "concede românilor din Transilvania să-și păstreze religionea grecească și să-și aibă preoți după renduela bisericii orientale și că cine se opune la aceasta va cădea în disgrație împărătesei și va fi pedepsit ca turburător de pace și liniște publică" ¹¹.

Cei care au aderat la Unire sunt excluși, din acel moment ei formează o nouă solidaritate. Preoții greco-catolici nu mai fac parte din solidaritatea închisă, tradițională a preotului iobag. În aceste condiții solidaritatea ortodoxă tradițională se autodefinește și definește prin antinomie cu ea noua solidaritate.

Ortodocșii își mărturisesc în repetate rânduri apartenența la "dreapta credință grecească". Preoții greco-catolici și religia lor sunt stigmatizate de cei care aparțineau solidarității ortodoxe, fapt care-l putem semnală și anterior deceniului șase. Visarion Sarai, audiat în prezența episcopului Klein în 22 aprilie 1744, ilustrează semnificativ modul în care erau priviți greco-catolicii. Mărturisește că nu înțelege cum s-ar putea cineva mântui prin două religii, uniții neavînd de fapt nici o religie. Îi numește pe uniți "necredincioși" ¹².

7. Augustin Bunea, Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici, Blaj, 1902, p. 61; Ioan Lupaș, Studii, conferințe și comunicări istorice, vol. IV, Sibiu, 1943, p. 234.

7. Silviu Dragomir, op. cit., vol. II, p. 66.

8. Keith Hitchins, Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700-1868), Cluj-Napoca, 1987, p. 59-60

9. Ioan Lupaș, op. cit., p. 222.

10. Augustin Bunea, op. cit., p. 102.

11. Ibidem, p. 136.

12. Ioan Lupaș, op. cit., p. 206.

Opoziția față de unire și preoții uniți ortodocșii și-o manifestă prin fuga în Moldova și Țara Românească. Fenomenul a cunoscut o arie mare de extindere. Inclusiv și din regiunile nordice sate întregi fug peste munți, ceea ce a împietat asupra "birului public"¹³. Această emigrare în masă în timpul mișcărilor confesionale a constituit unul din motivele care au stat la baza înființării regimentelor grănicerești. O altă reacție este cea a rezistenței urmată de una dură cu accente de violență față de cei care au acceptat să părăsească "legea românească", manifestându-și astfel intoleranța religioasă.

Indignarea împotriva preoților înstrăinați au început să o manifeste prin rezistența pasivă, evitând să-i mai cheme pe preoții uniți la botez, cununie sau înmormântare, refuzând să mai cerceteze biserica pentru a participa la slujbele religioase. "...În cășlegi doi tineri, Bucur Oprean și Coșan Bozdoy, n'au voit să se cunune la popii cei uniți, din care pricină protopopul din Armeni i-a arestat și le-a luat gloabă, așșidera pe toți, care s-au cununat și și-au botezat copiii la preoții ortodocși, i-a închis în temniță și i-a amendat spunând că o face în numele reginei"¹⁴ În toamna anului 1755, în Săliște, Șteflea Vătavul a oprit pe preotul unit să îngroape un copil intrând cu puterea în biserică și înmormântând el înșiși copilul¹⁵ La Paștile din 1756, românii și-au adus preoți ortodocși care să le distribuie paștele¹⁶.

Într-un mod violent preoții uniți sunt alungați din biserici fiind numiți "hingeri și diavoli fără credință", că sunt "deopotrivă cu dracii întunericului"¹⁷. În accepțiunea credincioșilor ortodocși diavolul are menirea să strice buna înțelegere între oameni. De cele mai multe ori diavolul ia înfățișarea preotului sau călugărului pentru a avea mai multă credibilitate¹⁸. Îi mai numesc "papistași", "eretici" și "afurisiți"¹⁹. Folosirea cuvântului "papistași" se insinuează ca și clișeu mental la mijlocul secolului al XVIII-lea. În momentul în care apare termenul de papistașie e clar că răspunsul vine și din perimetrul de dogmă religioasă, de partizanat sau apartenență confesională. Termenul de papistaș îl găsim explicat în două accepțiuni: care nu ține posturile, eretic²⁰ sau catolic²¹. Termenul de papistaș îl găsim insinuat în vocabularul confesional anterior deceniului șase, între 1744-1745, în declarațiile a tresprezece preoți și diaconi din Ardeal care în fața mitropolitului din București se leapădă de Unire și se reîntorc la vechea credință. Aceștia mărturisesc că au fost "uniați cu Papistașii"²².

Găsim echivalențe între papistași și erezie, așa cum pe parcursul întregului Ev mediu se răspundea la orice dizidență confesională cu termenul de eretic. Numindu-ieretici, mentalitatea colectivă este una medievală. Analiza vocabularului predisune la relevarea rudimentelor mentale de factură medievală.

13. Augustin Bunea, op. cit., p. 161.

14. Silviu Dragomir, op. cit., p. 12.

15. Augustin Bunea, op. cit., p. 102.

16. Silviu Dragomir op. cit., p. 50.

17. Ioan Lupaș, op. cit., p. 215-216.

* 18. Tudor Pamfile. Diavolul învrăjbitor al lumii. După credințele poporului român, în Din viața poporului român. Culegeri și studii, XXV, p. 8-9.

19. Ioan Lupaș, op. cit., p. 216-217.

20. August Scriban, Dicționarul limbii române. Iași, 1936, p. 940.

21. Dicționarul explicativ al limbii române, București, 1975, p. 650.

22. Alexandru Lăpedatu, Doi cărturari brașoveni din secolul XVIII și câteva documente împotriva unirii, București, 1915, p. 21-29.

Ortodocșii considerau că bisericile în care zu oficiat uniții sunt "spurcate". Spurcate în sensul degradării lor după o faptă impură²³. Astfel că în Săcel, popa Ioanăș pune fetele din sat să spele podelele bisericli și preotul le-a sfințit din nou²⁴. Este un obicei primar, tradițional legat de cultul apelor din mitologia românească. Cu apa considerată sacră sau consacrată se făceau abluțiunile sau spălarea rituală²⁵. În acest sens putem explica și spălarea podelelor bisericii. Protopopul Nicolae din Jibot, trăgând clopotele și adunând sătenii a despodit biserica scormonind pământul de trei degete de sub podele aruncându-l afară și înlocuindu-l cu pământ proaspăt crezând că astfel purifică biserica²⁶. Și pentru această practică filonul de proveniență este același. "Pământul în credințele poporului este sfânt. (...) Din pământ ieșim și în pământ avem să mergem"²⁷. Sub impactul cu greco-catolicismul sunt dinamitate credințele tradiționale modelul de solidaritate este periclitat reactivându-se erezurile.

În deceniul șase ale secolului al XVIII-lea societatea țărănească medievală a manifestat un tradiționalism exagerat în ceea ce privește autoritatea religioasă și sentimentul religios. Riposta lor a venit atunci când tot ceea ce părea trainic, dat o dată pentru totdeauna a pus sub semnul întrebării amenințat cu schimbarea²⁸. Mutațiile produse au fost adânci implicând schimbări sensibile la nivelul mentalului colectiv țărănesc comunitatea fiind confruntată cu sentimentul alienării, cu cel de nouitate și insecuritate duse până la fanatism și intoleranță religioasă. Încercând să analizăm mentalitatea colectivă țărănească de la mijlocul secolului al XVIII-lea, respectiv deceniul șase, prin manifestările ei am putut constata că aceasta a fost una de factură medievală.

23. Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1985, p. 18

24. Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 216.

25. Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 480.

26. Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 217

27. Gh. F. Ciușianu, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale alte popoare vechi și nouă, în Viața poporului român, Culegeri și studii, XXI, București, 1914, p. 7.*

28. Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 92.

DES DÉMONSTRATIONS DE LA MENTALITÉ COLLECTIVE PAYSANNE AU MILIEU DU XVIIIème SIÈCLE EN TRANSYLVANIE

Résumé

Le XVIIIème siècle transylvain a été par excellence l'un confessionnel. Les mouvements confessionnels ont constitué la base des études antérieures d'une grande étendue et consistance. Dans cet article on a essayé d'entamer ce sujet de la perspective de l'histoire des mentalités. On a confronté la communauté paysanne orthodoxe au sentiment d'insécurité, de nouveauté. On a trouvé une communauté religieuse intolérante et marquée du formalisme religieux. Elle forme une solidarité fermée, traditionnelle qui exclut ceux qui ont accepté l'Union.

La mentalité collective paysanne au milieu de XVIIIème siècle se précise avant tout sur les coordonnées du confessionnel, étant l'une de facture médiévale.